

LES RUTES LITERÀRIES COM A EINA D'ANIMACIÓ A LA LECTURA

Francesc Gisbert i Muñoz

IES Mutxamel (L'Alacantí) / Escola Valenciana

RESUM

Les rutes literàries són un mitjà per promocionar la lectura i aprofundir en la comprensió del text i el coneixement de l'espai. Són una eina necessària per valorar no sols la nostra literatura, sinó també el patrimoni natural, històric i cultural del país. Per tant, un bon recurs per enfortir la identitat i avançar en la normalització lingüística. La literatura valenciana en general i, en concret, la juvenil, compta amb molts títols susceptibles de protagonitzar una ruta literària. El present treball presenta la proposta de diverses rutes en actiu destinades tant als alumnes com a la població adulta. Es tracta de la ruta per l'Alcoi industrial i modernista, basada en les novel·les *Els lluitadors*, de Francesc Gisbert, i *Júlia*, d'Isabel Clara-Simó; la ruta per la Cocentaina medieval i morisca, basada en *La llegenda del corsari*, de Francesc Gisbert; la ruta de les llegendes valencianes, a partir de la tradició oral i dels reculls *Llegendes valencianes*, de Víctor Labrado, de les recopilacions de Jordi Raül Verdú i de les *Rondalles Valencianes* de Valor; la ruta de les rondalles d'Enric Valor a Penàguila. S'explicarà com elaborar una ruta, com triar els llibres més adequats, com fer el disseny dels díptics i del material didàctic (mapa, itinerari, fotos dels llocs més importants, fragments) i com seleccionar els textos. Tot, amb l'objectiu final de convertir-la en atractiva per als alumnes i, per extensió, per a tota la població. Aquestes rutes han estat dissenyades i elaborades per l'autor, posades en pràctica per la Coordinadora pel Valencià de l'Alcoià-Comtat (Escola Valenciana) i per diversos centres educatius.

Paraules clau: *ruta, literatura, lectura, escola, turisme, animació lectora.*

ABSTRACT

Literary routes: a tool to encourage reading

Literary routes are a way to promote reading and deepen the understanding of the literary text and space. They are a tool to appreciate not only our literature, but also the natural, historical and cultural heritage of our country. Therefore, they are a good tool to strengthen Valencian identity and to advance linguistic normalisation. Valencian literature, especially youth literature, has many titles that could be included in a literary route. This paper explains some routes both for students and adults. One of these literary journeys is the industrial and modernist route around Alcoi, based on the novels *Júlia*, by Isabel Clara Simó, and *Els lluitadors*, by Francesc Gisbert. Another one takes us to medieval moorish Cocentaina where *La Llegenda del Corsari* by Francesc Gisbert takes place. We are also presented a «Valencian Legend Route» with *Llegendes Valencianes*, by Víctor Labrado, *Rondalles Valencianes* by Enric Valor and other legend recopiations by Jordi Raül Verdú. We are finally taken to Penàguila, again with Enric Valor's *Rondalles Valencianes*. The article explains how to create a route, choose the right books, select excerpts to be read, design brochures and educational material - maps, itineraries, photos of important places, excerpts. The objective is to make literature attractive to students and non-students. These routes have been designed and developed by the writer Francesc Gisbert and implemented by the Coordination Platform for the promotion of Valencian in Alcoi and Cocentaina (associated with *Escola Valenciana*).

Key words: *Route, literature, reading, school, tourism, reading encouragement.*

1. PER QUÈ LES RUTES LITERÀRIES?

Quan parlem de literatura, sovint ens imaginem que fem referència al conjunt de llibres impresos d'un autor, d'un corrent o d'un país. La literatura no s'entén sense el seu suport físic, ja sigatauleta d'argila, papir, llibre o digital. Oblidem que la literatura no és solament allò escrit, sinó allò suggerit, allò nascut en els lectors i en la societat a partir de la lectura. És un món que va més enllà del llibre. El context de cada escriptor, la personalitat, la biografia, el poble on va nàixer, l'espai on ubica la història, el paisatge que l'envolta... són elements fonamentals no solament per a entendre la literatura, sinó també per a despertar i consolidar l'afició per la lectura.

Els que ens dediquem a l'ensenyament estem cansats de parlar de la distància, cada vegada major, entre el món del llibre i el món quotidià dels lectors

actuals (infants, adolescents o adults). Vivim en una societat tecnològica i audiovisual, on ens acostumem a rebre tots els missatges de la forma més directa i senzilla possible (per la pantalla del mòbil, l'ordinador o la televisió). Tot allò que requereix un esforç, per mínim que sembla, és bandejat o condemnat. Part de les dificultats d'aprenentatge de l'alumnat rauen en el fet que hem passat d'una cultura escrita, on aquell incapaç de llegir un cartell era un analfabet, a una cultura digital, on l'analfabet funcional és aquell que no sap navegar per la xarxa o enviar un whatsapp. L'escola no pot viure d'esquena a aquesta realitat. I l'ensenyament de la llengua tampoc. Hem d'evolucionar de l'escola de la fotocòpia i del llibre de text, a l'escola que combina estratègies més dinàmiques i variades (pissarra digital, canó de projecció, tableta, llibre digital, etc), sense renunciar a les més tradicionals.

En aquest sentit, com podem evolucionar en l'ensenyament de la llengua i de la literatura? Només hi ha una manera. Evidentment, la literatura passa per fer llegir els joves, ara i en qualsevol època. Però no podem limitar-nos a donar-los un grapat de títols i dir: «Això és el que toca llegir». Per motivar, per aproximar el lector reticent al món dels llibres hem de fer servir noves estratègies. Noves, no necessàriament en el sentit d'inventades fa quatre dies, sinó en el sentit d'integrades a la tasca docent com alternatives que sumen, no resten. Doncs bé. Aquest treball parlarà d'una de les estratègies que podem utilitzar per a fer la lectura més engrescadora i propera: les rutes literàries.

Les rutes literàries no es van inventar ahir. Estan presents en la difusió cultural i en la promoció turística de molts països, arreu del món. En el cas de les nostres lletres, hi ha un bon repertori en la web d'espaisescrits,¹ com també trobareu informació actualitzada de convocatòries en la pàgina lletrescatalanes.cat. Crida l'atenció que de les 57 rutes literàries ressenyades en la pàgina d'es-

---

¹ Vegeu www.espaisescrits.cat. A més del llistat de rutes, hi ha un mapa que localitza obres de diferents escriptors catalans arreu del món en www.mapaliterari.cat.

pais escrits, només dues són del País Valencià: una ruta per la Sueca de Joan Fuster i una altra pel Benassal de Carles Salvador. Si tenim en compte que la majoria de rutes es consoliden i promocionen al caliu d'alguna associació cultural o institució, resulta fàcilment deduïble el nul interès que, fins ara, han mostrat les autoritats valencianes pel tema, en comparació amb municipis i diputacions catalanes o balears.² El catàleg editorial també n'és un clar reflex. Mentre que en les editorials del Principat és relativament fàcil trobar alguna monografia sobre les rutes literàries d'algun autor,³ no trobareu cap títol equivalent en les valencianes.

L'ajuntament de Barcelona organitza anualment força recorreguts turístics per la ciutat. Alguns estan protagonitzats per rutes d'un èxit més que notable, com l'anomenada «Barcelona, una ciutat de llibre», a partir de *L'ombra del vent* i de *La catedral del mar*.⁴ Altres títols ressenyats en la pàgina per a convidar a la lectura i a la visita, són *La plaça del diamant*, de Rodoreda, *L'auca del senyor Esteve*, de Rusiñol, *La ciudad de los prodigios*, de Eduardo Mendoza, *Si te dicen que caí*, de Juan Marsé, *Senioria*, de Jaume Cabre, *La felicitat*, Lluís Antón Baulenas, *Homenatge a Catalunya*, George Orwell, etc. Per no parlar de les rutes que combinen literatura i passejada per la natura, com ara les dedicades a Verdaguer, a Montalbán o a Maragall. En són només algunes de les moltes possibilitats que promocionades, representen un al·licient i un tresor per a fomentar la lectura i el turisme cultural de qualitat.

Des de llibresperlllegir.cat s'ha impulsat una altra iniciativa interessant, un mapa que permet localitzar títols via google i relacionar-los amb el seu autor.

² Vegeu el llibre de Cecília Lorenzo, *Guia de rutes literàries per la xarxa de Parcs Naturals* de la Diputació de Barcelona. També, les convocatòries que publica amb certa freqüència la pàgina www.lletrescatalanes.cat.

³ A tall d'exemple, són excel·lents els treballs de Llorenç Soldevila *El viatge de Josep Pla* (1988) i *Ruta literària de Miquel Martí i Pol*.

⁴ Trobareu un munt de possibilitats, amb llibres tant en castellà com en català, a la web institucional <http://www.coneixerbcn.com/les-nostres-passejades/literatura/>.

El «Mapa Literari Català 2.0»⁵ és una aplicació web a partir de Google Maps que permet consultar diferents punts de la geografia mundial amb enllaços a textos de la literatura catalana. N'hi ha vora cinc-cents fragments, al costat de fotografies, vídeos i àudios de literaris. En alguns casos, les rutes es poden recórrer virtualment o descarregar-te un itinerari en arxius GPS per a poder orientar-te amb posterioritat.

Un dels autors que més ha treballat el món de les rutes literàries és Llorenç Soldevila. A més d'elaborar uns quants monogràfics amb propostes de rutes sobre autors concrets, com ara *Pla, de viatge* (1988) o *La ruta literària de Miquel Martí i Pol* (1994), ha estudiat i posat en pràctica les infinites possibilitats de les rutes literàries entre l'alumnat: «Possiblement, amb els anys d'experiència didàctica des quals podem parlar, el recurs de les rutes literàries és un dels més eficaços i rendibles d'entre tots els que hem utilitzat» (Soldevila, 2004: 28).

En paraules d'Alexandre Bataller (2010, 2), els recursos són ben a l'abast: «rutes literàries d'autors amb tota mena de pautes per apropar els alumnes al descobriment de la literatura; cases relacionades amb el més destacats dels nostres clàssics; llocs literaris d'especial significació històrico-cultural mitificats per alguns dels nostres escriptors; i obres literàries treballades didàcticament per a poder-ne fer rutes literàries monogràfiques».

Un símptoma de la consideració creixent de les rutes i de l'interés que desporten entre els estudiosos és el congrés anual de geografies literàries,⁶ organitzat per diverses universitats. A més a més, de reflexionar sobre diversos aspectes didàctics i teòrics, es presenten treballs i noves rutes literàries.

Perquè de rutes, n'hi ha moltes. Cada vegada més. Al País Valencià també comencen a proliferar, amb un cert retard. Això sí, des de la iniciativa personal o associativa, més que no institucional. Algunes ja tenen una certa consolda-

---

⁵ www.mapaliterari.cat.

⁶ www.congresgeolit.cat.

ció i s'hi convoquen regularment, com la ruta Estellés per València. D'altres, però, naixen a l'empara d'una efemèride puntual i són flor d'un dia, per falta de suport. En parlarem a bastament.

2. PANORAMA INTERNACIONAL DE RUTES I RECURSOS EN XARXA

Abans de continuar, fóra interessant fer un colp d'ull a la forma com s'entén el potencial de les rutes literàries en altres països.⁷ Els anglesos, com sempre, són pioners a l'hora de reivindicar, popularitzar i rendibilitzar els seus referents literaris i culturals. No debades, el món anglosaxó és el que millor domina el màrqueting i els recursos del turisme. Si aneu a la Gran Bretanya, hi trobareu un fum de possibilitats, començant per Londres, potser la ciutat més «novel·lada» del món. Hi ha rutes dedicades a Sherlock Holmes (amb visita inclosa al seu apartament de ficció a Baker Street), la ruta més macabra de Jack l'Esbudellador o les rutes socials i històriques de Charles Dickens i la revolució industrial. Una guia força interessant, que podeu descarregar-vos gratuïtament, és «Get londonreading».⁸ Sense eixir d'Anglaterra, una altra alternativa és visitar la localitat de Thornton i Harworth Village, amb un museu dedicat a les germanes Brönte que rep milers de visitants a l'any, delerosos de descobrir detalls sobre el poble natal de les escriptores i de gaudir d'alguna de les rutes literàries. No cal dir que a més de cases museu hi ha tota una indústria de *souvenirs* i botiguetes. Jane Austen també té el seu escenari particular a la localitat de Bath. Cada setembre hi organitzen un festival dedicat a l'autora de *Cims borrascosos*, amb

---

⁷ Recomane la lectura d'un article del blog de Mireia Siles, on trobareu els enllaços actius a moltes de les rutes que comentaré (www.quadernsdebitacola.com/2014/02/viatge-ruta-literaria.html#.U6_fnbFNhiY)

⁸ Vegeu també www.elcolectivodelondres.com.

desfilades i jornades de convivència on el assistents van vestits d'època i participen en concerts i rutes literàries. La competitivitat entre pobles veïns arriba a tal punt que existeixen diverses cases museu dedicades a la mateixa autora, a Bath i a Chawton, com ocorre amb molts altres autors al Regne Unit. Que Jane Austen estiga enterrada a la catedral de Winchester, com altres escriptors il·lustres de Londres a la catedral de Westminster, és simptomàtic de la rellevància social del món de lletres. Que un poble decidisca soterrar els grans de les lletres a «el racó dels poetes», prop de músics, científics i altres personalitats rellevants, i sota el mateix sostre que les tombes dels reis d'Anglaterra, ho diu tot sobre la consideració que rep la cultura.

Un altre exemple és Dublín. Pot presumir de ser una de les ciutats amb més literatura del món. Dublín ret homenatge a James Joyce, amb rutes, cases museu i un festival de Blommsday (el personatge principal de la novel·la) cada 16 de juny.

Els bestsellers internacionals també són susceptibles de protagonitzar rutes ben interessants, a nivell cultural i econòmic. Adés hem parlat de *L'ombra del vent* i *La catedral del mar* a Barcelona, com també podríem afegir *Soldados de Salamina* per l'Empordà. Modernament, s'han creat rutes sobre *El Codi Da Vinci*, entre París i Londres, per a recórrer escenaris imprescindibles (el museu del Louvre, el Vaticà, etc.) i d'altres no tan coneguts que es van popularitzar amb l'èxit de l'obra. El mateix ha esdevingut amb *Àngels i Dimonis*, ambientada a Roma i amb la trilogia *Millenium*, a Suècia. Nova York, una de les grans capitals del cinema, és una de les ciutats més filmades de la història i, alhora, també de les més novel·lades. Existeix un mapa virtual, entre moltes altres propostes, per localitzar escenaris de novel·la, edificis on han habitat autors o referències literàries. Un recurs interessant en xarxa és el projecte «Placing Literature», un mapa literari obert a la participació de tots els lectors on els usuaris, a més de localitzar els escenaris de les seues novel·les preferides, poden afegir-ne de nous, de manera que el mapa s'enriqueix contínuament.

També s'ha creat una pàgina web, «bookcities», que permet introduir el nom d'una ciutat i esbrinar quines són les obres que en parlen. Un projecte ben interessant si tenim previst fer un viatge i volem ambientar-nos prèviament o endur-nos alguna lectura relacionada a la maleta. Una altra eina és «Global Bookshelf», un cercador de llibres que possibilita la recerca per regió, per gènere i, fins i tot, la descàrrega dels llibres en format digital. En aquest sentit, també són molt interessants els projectes d'espais escrits i les àudioguies. Hi ha pàgines, com woices.com, on els usuaris poden gravar diferents itineraris per una mateixa ciutat. El viatger entra en la pàgina, busca el que li interessa i es descarrega l'àudioguia al seu mòbil.

3. OBJECTIUS DE LES RUTES LITERÀRIES

Per a què aprofita una ruta literària? La pàgina web [espaisescrits](http://espaisescrits.com) ens dóna una definició ben encertada:

«L'objectiu de la ruta literària és donar a conèixer el llegat de l'autor posant la literatura i el seu paisatge al servei del lector. A més de conèixer els aspectes biogràfics i llegir fragments de l'obra de l'autor, convidem el visitant a contemplar el paisatge i descobrir els espais on va viure o que van inspirar la seva obra».

Quan plantegem la conveniència d'elaborar o participar en una ruta literària, ho fem guiats per una sèrie d'objectius didàctics. Com veureu, n'hi ha que van més enllà de l'àrea de llengua i permeten un treball transversal. Bataller (2010, 2) ens recorda que a l'hora de triar textos o llibres de lectura cal subordinar l'interès historicista al plaer de la lectura. I, alhora, valorar l'impacte que una determinada obra tindrà en els alumnes, més enllà del seu grau de pertinença al cànon de la història de la literatura. Un treball adaptable al nivell curricular i a les necessitats dels nostres alumnes:

- Fomentar el plaer per la lectura. És difícil gaudir d'allò que no s'entén. Si abans, durant o després de la lectura ajudem els lectors a reflexionar sobre el que estan llegint, el grau de comprensió serà major. I per tant, també el grau de plaer;
- Conèixer el patrimoni històric, paisatgístic i cultural. Un poema, una rondalla o una novel·la poden ser un pretext per a parlar, veure documents, comentar fotografies relacionades amb l'art i la història. La ruta literària s'entén com un pretext per parlar del text, i el text, com un mitjà per descobrir l'art, la història i la cultura;
- Enfortir la identitat. Per identitat entenem la pertinença a un poble amb uns senyals en comú (llengua, història, societat); una ruta literària pels masos o els paratges d'una rondalla d'Enric Valor, o pels espais valencians evocats en *El llibre de les Meravelles* o *El Mural del País Valencià* d'Estellés, per posar dos exemples diferents, pretenen molt més que entreindre. Són un mitjà per a recordar-nos que formem part d'un poble amb unes vivències i una identitat compartida;
- Valorar la literatura com una realitat viva, que evoca i s'inspira en el món real. Molta gent pensa que els llibres són avorrits perquè s'allunyen de la vida. Cal fer-los entendre que els llibres s'inspiren en la vida, i que les històries que contenen són pròximes. O com deia el mestre Fuster, en aquell aforisme: «Els llibres no supleixen la vida, però la vida tampoc no supleix els llibres».

4. METODOLOGIA

Abans de treballar un llibre per a elaborar una ruta literària o posar-ne en pràctica una ja existent, cal tindre en compte una sèrie de consideracions. La primera és la tria del text (poema, rondalla, novel·la, etc.). Evidentment, no es

pot elaborar una ruta literària si el text no presenta unes mínimes referències al context. Una novel·la pot ser molt interessant, però si no està ambientada en una geografia identificable i abastable, amb topònims i espais identificables, difícilment podrem organitzar una passejada o un treball de camp. Els textos que més joc donen són aquelles que ocorren en un poble o una comarca concreta. No cal que l'espai siga únic. Es pot fer una ruta parcial, d'un poema, capítol episodi determinat, ambientada en alguna localitat o paratge natural que resulte d'interés especial. Al cap i a la fi, a l'hora de triar els punts de l'itinerari, les rutes sovint busquen «seqüències» del text on focalitzar l'atenció i d'on filar després els comentaris històrics, artístics, literaris, etc. que acompanyaran i contextualitzaran la lectura. A tall d'exemple, si estem llegint Josep Lozano, potser ens resultarà més fàcil fer la ruta literària a partir de *Ribera*, situada en una comarca molt concreta, que partir de *Crim de germania*, molt més coneguda però amb una major multiplicitat d'espais. Pel que fa a la poesia, a més de les diverses rutes sobre Estellés que podem fer a València o Burjassot, hi ha molts altres pobles evocats en els seus poemes, que permeten utilitzar-los de punt de partida per a fer un recorregut per Xàtiva, Castelló, Barcelona, etc. A Elx, per parlar d'un altre poeta, existeixen diverses propostes per a descobrir la ciutat a partir de l'obra de Gaspar Jaén i Urban.

La majoria de ciutats compten amb algun il·lustre escriptor entre els seus fills predilectes. Ja hem vist com hi ha països, sobretot del nord d'Europa, que descobriren el potencial econòmic i cultural de les rutes literàries temps ençà. És clar, en una ciutat com Dublín, amb la major concentració d'escriptors egregis per metre quadrat, hi ha molt on triar. Des de Jonathan Swift a Óscar Wilde, passant per Joyce, Stoker i molts més. I no diguem ja res del Londres victorià o del París romàntic. Si no tenim la sort de poder visitar aquestes capitals, hem de ser conscients de les possibilitats del nostre poble o de la nostra comarca. Ben segur que, si busquem, trobarem alguna obra amb la proximitat suficient per a treballar-la amb els nostres alumnes i organitzar després una ruta literària.

La popularitat d'un autor no és condició *sine qua non* per a elaborar una ruta literària. Sovint ocorre que les grans obres no sónles més adequades per al treball diari a l'aula. Per a l'aula, o fins i tot per al lector mitjà, resulten més atractives rutes senzilles i menys pretensioses, relatives a autors de la comarca o a obres ambientades en algun poble o paratge fàcil de visitar.

Novel·les com *El guardià de l'anell*, de Vicent Pasqual, o *Collidors de neu*, de Pepa Guardiola, permeten un treball simultani o posterior a la lectura de toponímia, història i formes de vida perfecte per a lectors pròxims a les comarques de les Marines. Mentre que un llibre com *L'esclau del Mercadal*, de Dolors García i Cornellà, és una lectura molt més útil si tens possibilitat de visitar el nucli antic de Girona. O *Júlia*, de Clara Simó, per a recórrer els barris antics d'Alcoi. Una obra ens resultarà més o menys adequada en funció d'on vivim i de les expectatives que pot despertar. Arribats a aquest punt, podríem entrar fàcilment en un altre debat: el de la universalitat o localisme de la nostra producció literària. Sovint, s'ha acusat la literatura valenciana de ser excessivament localista i històrica, de mirar-se el melic. Pense que en una literatura moderna ha d'existir de tot, i el bagatge d'un bon lector s'ha d'enriquir amb tota classe de lectures.

Aquesta reflexió prèvia ha de conduir-nos a una fita. L'elaboració del guió d'una ruta literària. Si la ruta ja existeix, podem adaptar-la als nostres interessos, seleccionar què visitarem i què explicarem. I si la ruta no existeix, o ens estimem més un treball personal, la podem dissenyar a la nostra manera. Una vegada triat el text, toca fixar els punts d'interés, l'itinerari per a visitar i comentar. I al costat de cada punt d'interés, hem de tindre clar què anem a explicar i quines relacions amb el context històric, artístic, etnològic, etc., pretenem establir.

Hi ha textos amb moltes referències explícites a carrers, edificis, espais... i d'altres amb poques. Si volem fer una ruta literària per la València del Segle d'Or, per exemple, hem d'assumir que no podem parlar de la València que apareix en March o Martorell, perquè no en diuen res. Però sí de la València

que van conèixer March o Martorell, d'aquells edificis de l'època que encara es conserven o d'aquells versos o comentaris que revelen costums de l'època.

El model de ruta literària que proposem és aquell que permet una visita o excursió de poques hores, en un matí o una vesprada. I la metodologia de les explicacions, potser, el punt crític, on una ruta pot elevar-se a l'èxit o decaure a l'ensopiment, ha d'apostar per explicacions dinàmiques i entenedores, planeres i capaces de captar l'atenció dels lectors. Aquestes explicacions s'han d'adaptar a l'edat i als interessos dels participants. Si la ruta és per a xiquets de primària, cal potenciar la dramatització, els contacontes i les explicacions breus. Si la ruta és per a persones adultes, podem aspirar a una major dosi de continguts, sense caure en l'avorriment.

5. COM TRIAR EL TEXT D'UNA RUTA

No és el nostre objectiu elaborar un llista de llibres susceptibles de treballar amb una ruta literària. Sí, donar idees i compartir experiències que ajuden a entendre els trets que hem de buscar en un text a fi de garantir l'aprofitament d'una ruta.

- Referents: toponímia, història, edificis, personatges lligats a un poble o comarca.

Ja hem comentat anteriorment que l'obra literària que seleccionem ha d'estar lligada al context. Cal destriar els topònims, les referències històriques, els edificis singulars, els personatges reals o populars lligats al poble o a la comarca. Diferenciem dos nivells de treball: el disseny de la ruta (deu o dotze punts d'interés en un itinerari) i les explicacions de cada parada. L'èxit o el fracàs d'una ruta literària no depèn sols del llibre seleccionat, sinó de què i com parlarem al públic en cada parada. La ruta ha de ser dinàmica i divulgativa, i en

la mesura del possible, participativa. Hem d'evitar les classes magistrals i les divagacions interminables.

El bon guia no és el més entès en el llibre o el més erudit en la història del paratge, sinó aquell capaç de despertar-nos interès i curiositat. El guia o guies han de tindre clar que el seu paper és de comunicadors i divulgadors, no de conferencians. El guia no té per què ser un professional. Pot ser un mestre o un alumne que prepare un punt determinat. No és recomanable que les explicacions superen els quinze minuts per adults i els cinc per a infants o joves. Penseu que en una ruta literària els assistents acostumen a romandre drets, ja que transcorre pel carrer. De vegades, tenim la sort de trobar algun parc o escalinata que permet seure una estona i escoltar les explicacions. Però no oblideu mai que som a l'aire lliure, amb el que això comporta d'elements de distracció (sorolls del trànsit, fred, calor).

Recordeu que el text és un pretext, no un objectiu en si mateix. Quan es fa la ruta literària Estellés, per València, o qualsevol de les rutes dedicades a Enric Valor per Castalla o Penàguila, la literatura és una eina per a parlar de coses que no són sempre literatura: la vida de l'autor, la relació amb el poble, el moment històric que li tocà viure, l'evolució social, etc. És molt aconsellable adobar les explicacions d'anècdotes o comentaris entretinguts que mantinguen l'interès dels assistents i donen una sensació de proximitat. El guia és un mediador entre el llibre i l'espai, a mitjan camí del cicerone i del rondallaire, amb un pessic de *showmami* actor.

Una tècnica que pot donar excel·lents resultats, si se sap triar els responsables, són les guies conjuntes. En les rutes literàries que la Coordinadora pel Valencià de l'Alcoià-Comtat organitza periòdicament a Alcoi i a Cocentaina, participa un escriptor, que s'encarrega d'explicar la part literària, i un historiadore, que explica la part històrica. Sense fer-ho llarg, els dos experts es combinen i van alternant les explicacions respectives.

- Aprofitament didàctic i econòmic.

Una ruta literària té un aprofitament doble: el didàctic i el turístic. Les nostres institucions haurien d'entendre que la cultura no és un sac foradat, sinó també és un element dinamitzador de l'economia. En els pobles on s'organitzen rutes, no solament estan contents els lletraferits. Beneficia els restaurants, els hotels, els comerços... Una ruta literària, més enllà del seu valor per a difondre i posar en valor un autor o una obra, és un reclam excel·lent. Els anglesos ho van tindre clar des del principi. Artur Conan Doyle, en un dels seus articles, afirmava que la literatura anglesa era una part de l'Imperi Britànic, tan necessària com l'exèrcit colonial o les societats comercials.

A casa nostra, la ruta «Enric Valor i les rondalles de Penàguila» no s'entendria sense la participació de la Casa Rural Valor, un establiment que va aprofitar la casa senyorial on un jove Enric Valor sojornà alguns estius a Penàguila (l'Alcoià), per a restaurar-la i convertir-la en hotel i restaurant. Cada habitació porta el nom d'una rondalla d'Enric Valor relacionada amb la localitat. I com a activitat per als visitants, es proposen passejades pel poble i pels voltants: el llavador escenari de la rondalla «I queixalets també», el camí que porta a la cova del dimoni fumador, etc.

Un cas similar és Otos (la Vall d'Albaida) i Ca les Senyorettes, regentat per l'escriptor Joan Olivares. Olivares és un enamorat d'Otos, un gran defensor de la identitat dels valencians i un home del Renaixement en ple segle XXI. Otos té un paisatge privilegiat, a la falda del Benicadell. I ell ha aconseguit fer més atractiu encara aquest poble d'uns pocs centenars d'habitants: ha creat una ruta urbana de rellotges de sol, perfectament integrats a les façanes i a diferents espais, dissenyats per ell mateix i diferents artistes plàstics d'anomenada. Un itinerari adobat amb referències a un personatge llegendari de la comarca, un roder, el Gatet d'Otos, protagonista de la seua novel·la *Pana Negra* (2006), que dóna peu a parlar del bandolerisme a la comarca i al País Valencià; i també al·lusions històriques a la Guerra de Successió i el 1707, gràcies a un rellotge de sol especialment dissenyat perquè el seu gnom projecte una ombra especial el 25 d'abril, homenatge als maulets, a Joan Baptista Basset i a la lluita dels valencians.

6. ALGUNES PROPOSTES DE RUTES VALENCIANES

6.1. RONDALLES I RUTES LITERÀRIES

- *Llegendes valencianes*: Víctor Labrado, Edicions Bromera.

Llibre de gran format, il·lustrat a tot color per Francesc Santana. *Llegendes valencianes* (2007) presenta una gran varietat de llegendes i de rondalles que permeten establir un compendi de l'imaginari fantàstic dels valencians. El llibre és resultat d'un llarg estudi d'investigació per bona part de les nostres comarques, en especial les comarques centrals. Hi apareixen motius fantàstics (l'home dels nassos, els gambosins, els nyitols...), relacionades amb els pobles on l'autor va trobar viva la creença. Açò dóna un valor afegit a l'obra. Ja que permet treballar les rondalles i, a més a més, situar-les en la comarca on hi ha hagut vigència documentada. Al capítol dedicat a les rutes explicarem un exemple d'aplicació de les *Llegendes valencianes* referit al paratge del Barranc de l'Encantada (entre Planes i Beniarrés, el Comtat).

- *Llegendes de la ciutat de València*: Víctor Labrado, Edicions Abadía de Montserrat.

Un treball singular són les *Llegendes de la ciutat de València* (2007), de Víctor Labrado, un llibenecessari en les nostres lletres que ens proposa diversos itineraris urbans a partir de les llegendes associades a espais o edificis singulars del cap i casal.

- *Rondalles de Beneixama*: Francesc Gascón, Editorial Germania.

Francesc Gascón és un altre estudiós del nostre patrimoni rondallístic que ha paratenció a les comarques de l'Alcoià, el Comtat i la Vall d'Albaida. Té la

particularitat d'oferir-nos unes rondalles breus, fàcilment memoritzables i, per tant, útils per a integrar en passejades literàries. El seu primer llibre, *Rondalles de l'Alcoià, el Comtat i la Vall d'Albaida* (1999) és un tresor etnopoètic que sols trobareu a biblioteques. Esperem que alguna editorial tinga la necessària amplitud de mires per a reeditar aquest excel·lent treball. En canvi, *Rondalles de Beneixama* (2007) sí que és a l'abast i resulta un altre recurs per a treballar en els diversos nivells educatius.

- Reculls de Jordi Raül Verdú.

El mateix podríem dir dels tres llibres de rondalles publicats fins ara per un altre mestre, Jordi Raül Verdú. *A la vora de la llar* (2001), *Una nit prop del foc* (2006) i *Això era una volta* (2014). Són rondalles de major extensió, en general, però que també permeten un treballar de declamació o dramatització. Del mateix autor és una delicada col·lecció de rondalles en format de tapa dura i a tot color, editada per l'Editorial Marfil (ara integrada en Tabarca Llibres): *Les històries del cresol*.

- Rondalles valencianes: Enric Valor.

Ja hem parlat de les rondalles d'Enric Valor. Encara que Valor sovint crea el seu propi món a partir de referents geogràfics coneguts, el treball *Els paisatges de Valor*⁹ és un exemple de com relacionar text i espai. Les fotografies il·lustren a la perfecció les fonts possibles de molts topònims de les seues rondalles. D'altra banda, les rondalles de Valor són adaptables i integrables a altres rutes. Per

---

⁹ *Els paisatges de Valor* és el títol del catàleg de l'exposició itinerant de fotografies en gran format patrocinat per la Universitat d'Alacant i coordinat pels professors Joan Borja i Vicent Brotons. També recomanem el llibre i les propostes didàctiques editades per l'Acadèmia de la Llengua, *Enric Valor. El valor de les paraules* (2011) per aprofundir en l'aprofitament didàctic de l'obra valòria.

exemple, en «La ruta per la Cocentaina medieval i morisca» que explicarem més avant, sovint es conta resumida la rondalla de «L'albarder de Cocentaina»; com també s'utilitza «I queixalets també...» o «El dimoni fumador» en la ruta de Penàguila. Podem llegir, adaptar, recitar, fragments de rondalla. Fet i fet, en la inauguració oficial de la ruta de Penàguila, van participar diversos escriptors de la comarca (Mercè Climent, Juli Capilla, Joaquim Espinós, Joan Jordà, Jordi Raül Verdú i Francesc Gisbert) que es repartiren els punts de la ruta i combinaren recitació de fragments i dramatització de rondalles.

- Rondalles de Ximo Caturla.

No podíem tancar aquest apartat sense esmentar dos reculls clàssics d'un valor etnopoètic fonamental. Els reculls de Ximo Caturla *Rondalles de l'Alacantí* (1985) i *Rondalles del Baix Vinalopó* (1987). En certa manera, segueixen el model literaturitzat d'Enric Valor, però ens permeten acostar-nos a altres comarques.

- Material complementari de formació del professorat.

Com a material addicional, per a buscar històries o contalles amb què enriquir les nostres passejades, hi ha alguns llibres que poden resultar-nos d'utilitat. El primer, *Llegendes del Sud* (2007), de Joan Borja, editat per Edicions del Bullent. Un estudi divulgatiu i sistematitzat de tots els motius rondallístics i llegendaris del sud del País Valencià, agrupats per comarques, cosa que en facilita la recerca. En segon lloc, *Màgia per a un poble. Guia de costums, creences i criatures populars valencianes*, de l'autor d'aquest article, editat també en Edicions del Bullent. I per últim, *Llegendes valencianes* de Víctor Labrado. Són materials de consulta que haurien d'estar presents en totes les biblioteques escolars.

- Exemple d'aplicació: la ruta de les llegendes valencianes.

a) Participants:

- Tercer cicle de primària, secundària o batxillerat. Les lectures i les explicacions s'adapten segons el grau de comprensió. També apta per al públic en general.

b) Itinerari:

- Des de la presa del pantà de Beniarrés, per la carretera de Planes, trenquem pel camí del mas de Fantaquí. I ens endinsarem per la senda que voreja la serra del Cantalar, fins al toll i el molí del barranc de l'Encantada.

- Cada 15 minuts de marxa, una parada per a explicar diverses rondalles. Preferentment, llocs on la gent pot seure en rogle: Parada 1 (a la vista del pantà de Beniarrés i del Benicadell): es conten les històries de la Vídua de l'Orxa, el lleó del Benicadell, l'haqueta de foc; Parada 2 (en un runar, vora una caseta abandonada): la por dels llavadors, criatures fantàstiques de l'imaginari valencià; Parada 3 (a l'entrada del Barranc de l'Encantada), llegenda de l'Encantada, lectura de poemes i referències sobre encantades...

c) Com ho expliquem:

- Un mestre fa de guia.

- Lectura dramatitzada per alumnes d'alguns fragments. O representació, si podem memoritzar les rondalles. La lectura dramatitzada es prepara amb un taller de contacontes, en viu o en vídeo, en diverses sessions a l'aula.

- Les rutes per adults compten amb el suport d'un díptic, on es transcriuen alguns fragments de les rondalles;

d) Motivació prèvia:

- acostumar i educar l'orella a la lectura i audició de rondalles. Dedicar una classe a explicar què són les rondalles, a escoltar-ne (àudio, iaio, vídeo).

- Fer algun treball de recerca a casa i família.

e) Valoració: quan acaba. Sempre és bo preguntar què ha semblat l'activitat, quines històries o quines coses han agradat més i quines serien millorables.

6.2. PROPOSTES DE RUTES LITERÀRIES

La Coordinadora pel Valencià de l'Alcoià-Comtat va posar en marxa un parell de rutes urbanes, de manera experimental. Ambdues rutes van estar dissenyades per l'autor i es convoquen periòdicament, de fa més de cinc anys. Si és possible, hi participa l'autor i un historiador, Rafa Enguix, a Cocentaina, i Lluís Vidal, a Alcoi. L'itinerari d'Alcoi té la particularitat que aprofita igualment per a parlar de tres obres: *Júlia*, d'Isabel Clara-Simó, la poesia de Joan Valls i *Els lluitadors*, de Francesc Gisbert. Els punts d'interés són, *grosso modo*, els mateixos. Aquells que ens evoquen el passat industrial i modernista de la ciutat (vegeu díptics). Només varien els fragments llegits, és clar.

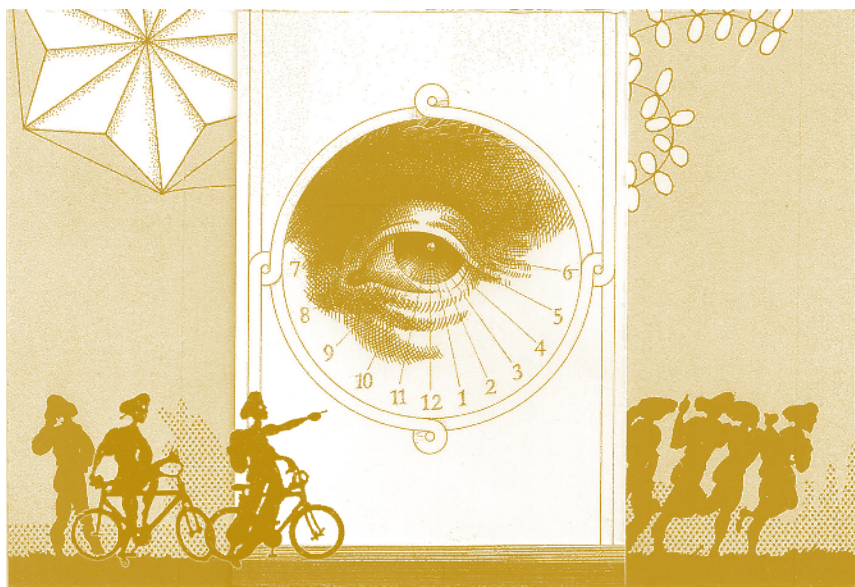
Posteriorment, Francesc Gisbert i Víctor Labrado van dissenyar la ruta de les «Llegendes Valencianes pel barranc de l'Encantada», de la qual hem parlat anteriorment. I per últim, es va elaborar i posar en pràctica la ruta «Enric Valor i les Rondalles de Penàguila», dissenyada per Gisbert amb la col·laboració de la Casa Rural Valor.

Dues propostes complementàries són les rutes per Castalla, el poble natal de Valor: una ruta urbana (vegeu díptic), animada pel Centre Cultural Castellut, que recorre el barri antic de la localitat, amb especial atenció a la casa de la família Valor i a espais que apareixen en la novel·la *Sense la terra promesa*. I una segona ruta excursionista, ideada pel professor Vicent Brotons de la Universitat d'Alacant. Es tracta d'una eixida per la muntanya, que recorre el paratge pròxim al Racó de Catí i s'endinsa a la serra de Castalla fins al mas de Planisses, propietat de la família Valor. La passejada va acompanyada de lectures de diverses obres de Valor, com ara «Contalles de la boira», situada al mas de Planisses.¹⁰

---

¹⁰ Canal 9 va elaborar un vídeo de deu minuts per al programa MediAmbient sobre la ruta, que afortunament, podeu trobar penjat en youtube, amb el títol «El valor dels paisatges».

Podeu descarregar-vos tots els díptics en www.trobadesalcoiacomtat.cat. Tot seguit, us oferim la part interior i exterior de cada díptic. L'exterior té una portada, amb els logos de les entitats col·laboradores, i la contraportada fragments de les obres, referents als punts seleccionats. L'interior té l'itinerari de cada ruta. Les rutes poden fer-se en grup o de forma independent. També podeu trobar aquestes i altres rutes en la secció que vaig tindre l'oportunitat de coordinar al diari digital *La Veu* (www.laveupv.com), «Viatjant i llegint» (www.opinions.laveupv.com/viatjant-i-llegint-rutes-literaries). Hi trobareu articles referents a diverses propostes: la ruta per Alcoi industrial i modernista; la ruta per Altea basada en *Matèria de Bretanya*, de Carmelina Sánchez Cutillas; la ruta dels rellotges de sol d'Otos, de Joan Olivares; la ruta per la Gandia dels clàssics i les poesies de Josep Piera; la ruta per la Castalla d'Enric Valor i el mas de Planiseses, entre altres.

- «Ruta literària Penàguila i les rondalles», basada en *Rondalles valencianes* d'Enric Valor

1. ENRIC VALOR I PENÀGUILA *(Rondalles valencianes, Bolnys, 1936)*
 Del meu pare rebia contarelles i històries sobre lo temps familiar de Penàguila. Penàguila a aquell poble amb tanta panoràmica dels bleds, tot d'un sol, un carrer d'arròs, el carrer de Castell, encara que de riu arriba, encara que a Penàguila, va anar aferrant els fachs amb la vida habitual. Final i tot va vèndre la casa part en al mas, sense dels Valor en aquell terme municipal, el del veïnisme d'afiliat, en un pla de bones terres i ocupat de bella botanca i altres i pans. Aquell mas es deia Elna de Valor, ja que lo partit es de Elna Elna.

2. "I QUEVALETS, TAMBÉ" *(Rondalles valencianes, Bolnys, 1936)*
 Anà va arribar i va un cas que va passar a la vila de Penàguila. Un cas gran i important, per molt. Cal dir-vos, que seria de un grup de noies. Un cas molt, però, al arribar d'elles i d'elles i d'elles i d'elles. De vora al poble, d'arròs una costura arribada d'elles i d'elles i d'elles. Al capdavant, hi ha una font abundantíssima, cada hora cada un dels i d'elles i d'elles. El cas d'arròs, per tan les dones la jugada. De illa, hi ha grans riuons de d'elles i d'elles, però a les nits, des que va la botanca d'arròs i d'elles, que el nom de l'illat i l'illat per molt en els anys de la botanca. - No anava de ri a l'illat a la botanca i d'elles i d'elles.

3. "CASTELL DEL SOL" *(Rondalles valencianes, Bolnys, 1936)*
 Hi havia arribat un petit reialme molt ric i molt ric. En aquell temps arribava arribava la botanca molt ric i ric. Castell i d'elles, com el de Penàguila, Arribava, Penàguila, d'elles i d'elles. - No anava de ri a l'illat a la botanca i d'elles i d'elles.

4. "HOME ROBE I GOS FELU" *(Rondalles valencianes, Bolnys, 1936)*
 Fa molts anys, vivia en un mas de la zona de Penàguila un llaurador que tenia una filla, com altre poble. Ella era gran i molt ric i ric. Però ella era molt ric i ric, i al poble, encara que no empenyava la força pel que hi de vèndre, però, sempre era de vèndre les coses de la vila per l'argenta i la botanca.

5. "ESCLAVAMUNTANS" *(Rondalles valencianes, Bolnys, 1936)*
 Anà en illa, el moment de les Mús i d'elles, de vora un poble molt ric i ric. Però a la vila de les rondalles de Penàguila, sempre el mateix i d'elles i d'elles, al capdavant d'una costura, en una d'elles i d'elles. Al capdavant, hi ha una font abundantíssima, cada hora cada un dels i d'elles i d'elles. El cas d'arròs, per tan les dones la jugada. De illa, hi ha grans riuons de d'elles i d'elles, però a les nits, des que va la botanca d'arròs i d'elles, que el nom de l'illat i l'illat per molt en els anys de la botanca.

6. "DIAGON FERRADOR" *(Rondalles valencianes, Bolnys, 1936)*
 La botanca es un cas molt ric i ric. Però ella era molt ric i ric, i al poble, encara que no empenyava la força pel que hi de vèndre, però, sempre era de vèndre les coses de la vila per l'argenta i la botanca.

Casa Rural Valor
 ruta de rondalles

La Casa Rural ofereix la ruta de les rondalles a tots els seus clients, gratuïtament.

Cada habitant porta el nom d'una rondalla d'Enric Valor relacionada amb Penàguila. Les històries que contem a la ruta de les rondalles:

- "I quevalets, també"
- "El diable llaurador"
- "El castell del Sol"
- "Esclavamuntans"
- "Home ric, però pobre i pobre ric"

Muntanya i rondalles, per passejar, fer senderisme o rebre en bicicleta.

Més informació de les rutes en Casa Rural
 926 114 168 - 926 828 710
 www.casauralvalor.es
 Plaça de l'Herbe, 2 - 03010 PENÀGUILA (Alicant)

7. CONCLUSIONS

Aquest article ha intentat demostrar que les rutes literàries són un recurs ben a l'abast per a dinamitzar les classes de literatura i fomentar el coneixement de la cultura. Les rutes, com a eixides didàctiques que requereixen d'una motivació i preparació, formen part d'un procés que comença amb la lectura d'un text, continua amb la interpretació, el comentari i la reflexió (amb un ventall d'activitats amplíssim, ja a parer de cada docent) i culminen amb un clímax, la visita *in situ* als escenaris del llibre.

El disseny de la ruta implica un treball previ de lectura i selecció de textos per a comentar i llegir en l'eixida. I al costat dels textos, la reflexió sobre el sentit d'aquesta tria: què pretenem explicar, destacar, descobrir, als assistents? A més de la tria del llibre, dels punts d'interés de l'itinerari i del guió de les explicacions, són fonamentals dues qüestions: el paper del guia o guies (motivador, engrescador, dinàmic, divulgatiu, descobridor) i el paper dels assistents. En el cas d'alumnes, és interessant que també participen d'alguna forma (amb lectures, dramatitzacions, treballs previs) per a implicar-los encara més.

L'objectiu central de les rutes literàries és demostrar que els llibres estan vius, que naixen de la realitat, d'espais i èpoques concretes. Les rutes són una eina per aproximar text i lector, vida i literatura, són un mitjà per impulsar el gust i la curiositat per la lectura. I, de retop, un element que pot dinamitzar econòmicament un poble o una comarca, en atraure turismecultural. Què més en podem demanar?

BIBLIOGRAFIA

- BATALLER, Alexandre (2010): «Quan l'activitat docent es trasllada fora de l'aula. Rutes i viatges lingüístics i literaris». [www.udg.edu/portals/3/didactiques2010]
- BORJA, Joan (2007): *Llegendes del Sud*, Picanya, Edicions del Bullent.

- BORJA, Joan i BROTONS, Vicent (2011): *Paisatges de Valor*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- CAMPS, Josep i VILADEGUT, Miquel (2009): «Les rutes literàries com a introducció a la geografia artística dels escriptors», *Jornada sobre Literatura i Ensenyament*, 18-III-2009, Universitat de Lleida.
[http://www.aulamariustorres.org/activitats/jornades/jornada5_bibliografia.pdf]
- CARRERAS, Carles (2003): *La Barcelona literària*, Barcelona, Proa.
- CHAVARRIA, Joan, DOLÇ, Jordi i PONT, Màrius (1994): *El paisatge com a itinerari*, Barcelona, Columna.
- LORENZO, Cecília (2007): *Guia de rutes literàries per la xarxa de Parcs Naturals*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- DÍAZ-PLAJA, A i PRATS, M (2014): «Una passejada barcelonina per la LIJ» a BATALLER i MASSÓ (eds) *Un amor, uns carrers. Cap a una didàctica de les geografies literàries*. València, Universitat de València.
- GISBERT, Francesc (2008): *Màgia per a un poble*, Picanya, Bullent.
— (2004): *Els lluitadors*, Alzira, Bromera.
— (2009): *La llegenda del corsari*, Alzira, Bromera.
— (2015): «Alcoi industrial i modernista: rutes», revista *Descobrir*, març 2015.
- GÓMEZ LABRADO, Víctor (2007): *Llegendes valencianes*, Alzira, Bromera.
- PRATS, M. i ESCUDÉ, S (2014): «Ruta literària de Màrius Torres per la ciutat de Lleida. Una passejada pels espais viscuts, literaris i de recuperació i homenatge» a BATALLER i MASSÓ (eds) *Un amor, uns carrers. Cap a una didàctica de les geografies literàries*. València, Universitat de València.
- SOLDEVILA, Llorenç (2004): *Ruta literària de Miquel Martí i Pol*, Ed. Proa, Barcelona.
— (2005): Geografia literària dels Països Catalans, memòria de la Llicència d'Estudi 2004-2005 [<http://www.xtec.es/sgfp/llicencies/200405/memories/998m.pdf>]
- VALOR, Enric (1997): *Sense la terra promesa*, València, Tàndem.
— (1999): *Rondalles valencianes*, volum II i IV, Picanya, Bullent.

